

РОЗДІЛ 3 «ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО»

УДК 347.963

DOI: 10.32751/2617-5967-2025-02-13

Бойко Є. В.

*студент Київського національного університету**імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0009-0008-8305-6400

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗСУДУ У ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

Стаття присвячена комплексному дослідженню функціонального значення суддівського розсуду у вирішенні цивільно-правових спорів. Автор розкриває теоретичні засади та нормативне закріплення інституту суддівської дискреції, аналізує її межі, умови застосування та практичне значення для реалізації принципу верховенства права. Наголошується, що розсуд не є свавільною свободою судді, а передбачає вибір між кількома допустимими законом варіантами рішення, з урахуванням принципів справедливості, добросовісності та пропорційності. Особлива увага приділяється свободі оцінки доказів за внутрішнім переконанням судді, можливості визначення альтернативних способів захисту права у випадку прогалин у законодавстві, а також дискреції у встановленні міри цивільної відповідальності, зокрема у зменшенні неустойки чи визначенні розміру компенсації моральної шкоди. Аналіз судової практики Верховного Суду демонструє, що дискреційні повноваження суду спрямовані на запобігання несправедливим наслідкам буквального застосування норм права та забезпечення балансу інтересів сторін. У статті підкреслено, що суддівський розсуд є необхідним атрибутом правосуддя, який гарантує індивідуалізацію судових рішень і сприяє їх легітимності. Водночас обґрунтованість та контрольованість меж розсуду слугують запобіжниками від суддівського свавілля. Зроблено висновок, що функціональне значення суддівського розсуду полягає у забезпеченні ефективного, справедливого та гнучкого правосуддя, здатного адекватно реагувати на різноманітність життєвих ситуацій, у яких виникають цивільно-правові спори.

Ключові слова: *суддівський розсуд, цивільний процес, верховенство права, оцінка доказів, дискреційні повноваження, справедливість, судова практика*

The article is devoted to a comprehensive study of the functional significance of judicial discretion in the resolution of civil disputes. The author reveals the theoretical foundations and normative consolidation of the institution of judicial discretion, analyzes its limits, conditions of application, and practical importance for the implementation of the rule of law principle. It is emphasized that discretion is not an arbitrary freedom of the judge but involves choosing among several legally permissible options, taking into account the principles of justice, good faith, and proportionality. Particular attention is paid to the freedom of evidence assessment based on the judge's inner conviction, the possibility of determining alternative remedies in case of legislative gaps, as well as discretion in determining the extent of civil liability, including the reduction of penalties or the assessment of compensation for moral damage. The analysis of the case law of the Supreme Court demonstrates that judicial discretion is aimed at preventing unjust

consequences of literal application of legal norms and ensuring a balance of interests between the parties. The article emphasizes that judicial discretion is an essential attribute of justice, which guarantees the individualization of judicial decisions and contributes to their legitimacy. At the same time, the reasonableness and control of the boundaries of discretion serve as safeguards against judicial arbitrariness. The conclusion is made that the functional significance of judicial discretion lies in ensuring effective, fair, and flexible justice capable of adequately responding to the diversity of life situations in which civil disputes arise.

Keywords: *judicial discretion, civil procedure, rule of law, evaluation of evidence, discretionary powers, justice, case law*

Суддівський розсуд у цивільному судочинстві традиційно розглядається як необхідна складова реалізації правосуддя. Під суддівським розсудом розуміють надану правом можливість судді обирати серед кількох законних варіантів рішення, керуючись при цьому законом, принципами права, моральними засадами та конкретними обставинами справи [1]. Іншими словами, це інтелектуально-вольова діяльність суду, спрямована на ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення по суті спору [1]. Такий підхід відповідає сучасному розумінню ролі суду: суддя вже не є «вустами закону» в дусі Монтеस्क'є, а виступає активним суб'єктом правозастосування, покликаним заповнювати прогалини закону та забезпечувати верховенство права в кожній справі.

В Україні законодавство прямо визнає існування суддівського розсуду та встановлює його межі. Цивільний процесуальний кодекс України (далі - ЦПК) закріплює, що суд при розгляді справ керується принципом верховенства права (ст. 10 ЦПК) [2], а також не може відмовити в правосудді з причин неясності чи суперечності закону (аналогія закону і права, ст. 10 ч.9–10 ЦПК) [2]. У самому процесі розгляду справи судді надано свободу оцінювати докази на основі внутрішнього переконання (ст. 89 ЦПК)[2] і обирати спосіб захисту порушеного права у разі відсутності визначеного законом засобу (ст. 5 ЦПК) [2]. Водночас межі цієї свободи окреслені законом та принципами правосуддя. У науці наголошується, що суддівський розсуд – це «зона можливостей, а не одна позиція», тобто право вибору між альтернативами, а не абсолютна свобода, незалежна від будь-яких чинників. Таким чином, з самого початку слід підкреслити: функціональне значення розсуду полягає в забезпеченні гнучкого та справедливого правосуддя, але у межах закону і зі збереженням об'єктивності. Далі розглянемо прояви суддівського розсуду у цивільно-правових спорах детальніше – через призму оцінки доказів, визначення справедливості рішень та дотримання принципу верховенства права.

У найширшому розумінні суддівський розсуд стосується всіх аспектів діяльності суду – від тлумачення норм права до оцінки фактів і вибору способу вирішення спору. Як зазначає український дослідник М. Савенко, суддівський розсуд є *елементом свободи судді* при здійсненні правосуддя, проте межі цієї свободи визначаються завданням суду та рамками закону і права [3, с. 78]. Тобто суддівський розсуд завжди має правову основу: суд може діяти лише в межах наданих йому дискреційних повноважень і лише в випадках, прямо передбачених законом або коли закон не дає однозначної відповіді на питання спору. Вибір, який робить суддя, повинен ґрунтуватися на вимогах закону, принципах права та справедливості, а не на його суб'єктивному уподобанні.

Українське законодавство деталізує реалізацію суддівського розсуду в цивільному процесі. Зокрема, п. 9 ч. 1 ст. 2 ЦПК відносить принцип верховенства права до основних

засад судочинства, а ст. 10 ЦПК встановлює обов'язок суду керуватися цим принципом під час розгляду справи[2]. Це означає, що суддя, здійснюючи дискреційні дії, повинен постійно співвідносити своє рішення з ідеєю верховенства права – панування права в ситуації спору. Крім того, ч. 9 ст. 10 ЦПК дозволяє суду застосовувати аналогію закону або права, якщо спірні відносини не врегульовані законом [2]. Ця норма фактично уповноважує суд виходити за межі буквального змісту позитивного права, коли це необхідно для вирішення справи по суті, – але знову ж таки, на підставі загальних засад права, а не свавільно.

Таким чином, на нормативному рівні закріплено баланс між свободою судді та її межами. Суддівський розсуд – це не привілей, а обов'язок суду обрати правильне рішення з огляду на закон і справедливість.

Одним із ключових проявів дискреції судді у цивільному процесі є вільна оцінка доказів. Принцип вільної (внутрішньої) переконаності судді при оцінюванні доказів закріплений у ст. 89 ЦПК України. Закон приписує, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи [3]. Жодні докази не мають наперед встановленої сили для суду – він самостійно визначає належність, допустимість і достовірність кожного доказу та достатність доказів у їх сукупності. Це надає судді широке дискреційне повноваження: фактично лише він вирішує, яким доказам вірити, а яким – ні.

Функціональне значення такого розсуду полягає у забезпеченні об'єктивної істини та справедливості при вирішенні спору. Суддя не зв'язаний формальними доказовими презумпціями чи правилами на кшталт “письмовий доказ важливіший за показання свідків” – він вільно зважає всі подані сторонами матеріали. Наприклад, ні показання свідка, ні експертний висновок не є апіорі “сильнішими” чи “слабшими” доказами – все залежить від контексту і переконливості в конкретній справі. Суд оцінює кожен доказ окремо і в сукупності, обґрунтовуючи у рішенні, чому певним доказам надано перевагу, а інші відхилено.

Такий підхід покликаний гарантувати, що рішення суду спирається не на формальності, а на реальні фактичні обставини, встановлені в ході судового розгляду. Звісно, свобода оцінки доказів не безмежна: суддя зобов'язаний дотримуватися встановлених процесуальних правил допустимості доказів (наприклад, недопустимість доказів, одержаних незаконним шляхом тощо). Проте в межах допустимих доказів він має можливість сформулювати внутрішнє переконання, яке вважає найбільш обґрунтованим і справедливим. Внутрішнє переконання судді – це ядро його дискреції у сфері доказування. Воно забезпечує гнучкість процесу: суд може визнати вирішальними саме ті факти, які на його думку підтверджені найнадійнішими доказами, навіть якщо жоден нормативний акт прямо не вказує, як оцінити конкретну доказову ситуацію.

Таким чином, суддівський розсуд в оцінці доказів служить інструментом встановлення істини та здійснення справедливого правосуддя. Кожна справа є унікальною за фактичними обставинами, і закон не може наперед визначити “вагу” кожного можливого доказу в усіх ситуаціях. Тому суддя, діючи добросовісно та професійно, наділений правом самостійно вирішувати питання доказової сили – з тим, щоб рішення відповідало дійсним обставинам справи та вимогам справедливості.

Дискреційні повноваження суду особливо проявляються тоді, коли необхідно обрати спосіб захисту порушеного права чи визначити міру відповідальності, яка б

забезпечила справедливий баланс інтересів сторін. Українське законодавство надає суду право у певних випадках відступати від формально визначених рамок позовних вимог чи чітких розмірів стягнень задля досягнення справедливого результату.

По-перше, ст. 5 ЦПК України прямо передбачає, що якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту права, суд може у своєму рішенні визначити інший спосіб захисту, який не суперечить закону [3]. Це важлива норма, що дозволяє судді проявити ініціативу в інтересах правосуддя. Верховний Суд у постанові від 22.09.2022 (справа №910/2559/21) підкреслив, що реалізація цього положення є саме проявом суддівської дискреції: суд *має право, але не зобов'язаний* виходити за межі прямо передбачених законом способів захисту, якщо жоден із них не є ефективним у конкретній ситуації. Така дискреція, за позицією ВС, повинна узгоджуватися із завданнями і засадами судочинства – зокрема, з принципами диспозитивності та верховенства права. Іншими словами, суд не може свавільно вигадати будь-який спосіб захисту; альтернативний спосіб має відповідати загальним правовим принципам і забезпечувати реальний захист порушеного права.

Роз'яснення Великої Палати Верховного Суду також окреслили умови реалізації цього дискреційного повноваження. Згідно з правовою позицією ВП ВС (постанова від 04.06.2019 у справі №916/3156/17), суд може вдатися до способу захисту, не передбаченого прямо законом, лише за одночасної наявності двох умов: 1) встановлено, що жоден із визначених законом способів захисту не є ефективним у спірних правовідносинах; 2) обраний позивачем альтернативний спосіб дійсно приведе до ефективного поновлення його прав [4]. Лише за таких обставин суд виходить за межі стандартних засобів і формулює новий спосіб захисту у резолютивній частині рішення. Практично це означає, що суддівський розсуд служить гарантією справедливості там, де законодавець не врахував усіх можливих ситуацій: суд заповнює цю прогалину, спираючись на загальні засади права і конкретні потреби захисту прав сторін.

По-друге, суддівський розсуд проявляється при визначенні міри відповідальності та справедливого розміру відшкодувань у цивільних спорах. Прикладом є інститут зменшення неустойки (штрафу, пені) за рішенням суду. Цивільний кодекс України (ЦК України) (ст. 551 ч.3) встановлює: *«Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків та за наявності інших обставин, які мають істотне значення»* [5]. Ця норма прямо делегує судді дискреційне право зменшити надмірний штраф, виходячи з критеріїв співмірності та розумності. Верховний Суд звертав увагу, що законодавець надає суду саме право *зменшувати* неустойку, але не звільняти боржника від її сплати взагалі. Суд має оцінити сукупність обставин: наприклад, чи не сприяв кредитор самому порушенню зобов'язання, який характер прострочення, чи є збитки у кредитора тощо. Якщо стягнення повної неустойки виглядає явно несправедливим за конкретних умов, суд може істотно знизити її розмір. Показовою є постанова ВС від 05.09.2024 (справа №910/1705/24), де суди першої та апеляційної інстанцій, врахувавши мінімальність прострочення і відсутність шкоди для кредитора, зменшили пеню з понад 5 млн грн до символічної 1 грн [6]. Верховний Суд залишив таке рішення в силі, зазначивши, що визначення справедливого розміру неустойки належить до дискреційних повноважень суду. Отже, суд використав наданий йому розсуд, щоб запобігти явно несправедливому результату (непропорційно великому штрафу) – і це було визнано допустимим та правильним з точки зору верховенства права.

Аналогічно, у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди закон не встановлює чітких тарифів чи меж компенсації, а покладається на розсуд судді. Ст. 23 ЦК України визначає, що *розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом* залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань, ступеня вини та інших обставин, які мають істотне значення; при цьому враховуються вимоги розумності і справедливості [5]. Таким чином, щоб ухвалити по-справжньому справедливе рішення, суддя має зважити всі індивідуальні обставини: наприклад, як тяжко постраждала людина морально, які наслідки порушення прав вона відчула, чи є злий умисел з боку відповідача тощо. Закон лише окреслює орієнтири (“розумність і справедливість”), а конкретну суму визначає суд за внутрішнім переконанням. Це значущий прояв дискреції, оскільки в кожній справі про моральну шкоду обставини унікальні – і тільки суд може співвіднести їх із абстрактними критеріями справедливості. Судова практика виробила певні орієнтовні підходи (наприклад, за схожих кейсів суми компенсацій приблизно співмірні), але остаточне слово завжди залишається за судом першої інстанції, який безпосередньо досліджує обставини і відчуває “пульс” справи.

В цілому, функція суддівського розсуду на цій стадії – пом’якшувати або посилювати відповідальність в інтересах справедливості. Суддя фактично грає роль коректора, який не допускає, щоб буквальне застосування закону призвело до явно несправедливого результату. Зменшення надмірної неустойки, присудження адекватної моральної компенсації, обрання ефективного способу захисту права – усе це покладено на розсуд суду, адже законодавець не в змозі наперед передбачити оптимальне рішення для кожного випадку. Через дискреційні повноваження суд забезпечує індивідуалізацію правосуддя, роблячи рішення такими, що відповідають як букві закону, так і духові справедливості.

Підсумовуючи, суддівський розсуд у цивільному судочинстві – це необхідний атрибут правосуддя, що дозволяє праву гнучко реагувати на безмежну різноманітність життєвих ситуацій. Його функціональне значення полягає в тому, щоб через помірковану свободу вибору судді забезпечити торжество справедливості в кожній конкретній справі. При правильному застосуванні розсуду судові рішення набувають рис справедливості, гуманізму і переконливості, що зміцнює принцип верховенства права в суспільстві. У той же час контроль за межами дискреції та високі стандарти обґрунтування служать запобіжниками від суддівського свавілля. Сучасні тенденції демонструють поступове вдосконалення інституту суддівського розсуду: від його наукового осмислення та нормативного регулювання – до напрацювання єдиної практики, яка унеможливує зловживання, але й не сковує ініціативу судді там, де вона потрібна для захисту прав. Таким чином, суддівський розсуд залишається дієвим інструментом реалізації верховенства права, водночас будучи обмеженим цим же принципом як найвищим критерієм законності і справедливості судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Петрушина К. Що таке дискреція суду та які її межі: цікава судова практика // ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/230819_shcho-take-diskretya-sudu-ta-yak--mez-gh-tskava-sudova-praktika
2. Цивільно процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492

3. Савенко М. Д. *Суддівський розсуд у цивільному процесі* // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 26. – С. 75–79

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.06.2019 у справі №916/3156/17 – правові висновки щодо умов визначення судом способу захисту, не передбаченого законом URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82424016>

5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

6. Постанова Верховного Суду від 05.09.2024 у справі №910/1705/24 – приклад реалізації суддівського розсуду при зменшенні пені (зменшено до 1 грн) та підтвердження правомірності такого рішення судом касаційної інстанції URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/118649956>

УДК 349.2

DOI: 10.32751/2617-5967-2025-02-14

Єсик Т. О.

*заступник начальника управління –
начальник відділу правового забезпечення
управління правового забезпечення та
організації супроводження процесів цифровізації
Департаменту інформаційно-комунікаційних
технологій виконавчого органу
Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації)*

ПРАВО НА СТРАЙК У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: БАЛАНС МІЖ СВОБОДОЮ І БЕЗПЕКОЮ

У статті досліджено право на страйк у контексті практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Проаналізовано ключові рішення ЄСПЛ, зокрема справи «Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey», «Demir and Baykara v. Turkey» та «RMT v. United Kingdom», які сформуvalи сучасне розуміння права на страйк як складової свободи об'єднань, гарантованої статтею 11 Європейської конвенції з прав людини. Розглянуто еволюцію підходів ЄСПЛ до цього питання, від прогресивного розширення прав профспілок до більш обережного підходу, що враховує національні інтереси та безпеку. Особливу увагу приділено аналізу балансу між свободою на страйк та необхідністю її обмеження в демократичному суспільстві. Досліджено вплив практики ЄСПЛ на національні правові системи, зокрема на законодавство України, та визначено основні проблеми імплементації європейських стандартів у цій сфері.

Ключові слова: *право на страйк, Європейський суд з прав людини, свобода об'єднань, стаття 11 ЄКПЛ, Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey, баланс інтересів, національна безпека, трудові права.*

The article examines the right to strike in the context of the practice of the European Court of Human Rights (ECHR). It analyzes key ECtHR decisions, in particular the cases of Enerji Yarı-